

До питання тактики застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні

Ганна Спіцина

доктор юридичних наук, професор, заступник директора з наукової роботи, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, м. Харків, Україна, ORCID: <http://orcid.org/000-0001-9131-0642>, e-mail: spitsyna_hanna@ukr.net

Андрій Лубенцов

кандидат юридичних наук, старший дослідник, заступник директора з експертної роботи, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, м. Харків, Україна, ORCID: <http://orcid.org/000-0002-1419-6433>, e-mail: Lubencov_av@ukr.net

Висвітлено окремі аспекти тактики застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні, визначено особливості взаємодії слідчого зі спеціалістом та експертом під час розслідування кримінальних правопорушень і окреслено шляхи вдосконалення такої взаємодії.

Ключові слова: слідчий; спеціальні знання; судова експертиза; експертне дослідження; спеціаліст; експерт.

On Tactics of Using Special Knowledge in Criminal Proceedings

Hanna Spitsyna, Andrii Lubentsov

This paper delves into certain aspects of tactics for utilising special knowledge in criminal proceedings, identifies distinctive features in investigator-specialist and investigator-expert collaboration during investigations of criminal offences, and outlines ways to improve such collaboration.

Keywords: investigator; special knowledge; forensic examination; expert research; specialist; forensic expert.

Стрімкий розвиток науки й техніки призводить до вдосконалення форм і методів злочинної діяльності, що актуалізує потребу опанування нових знань правоохоронцями з вилучення доказової інформації та можливості її дослідження за допомогою спеціальних знань. Процесуальним законом визначено дві форми застосування спеціальних знань — процесуальна й непроцесуальна. Більш важливою та ефективною й такою, що має юридичну силу, є процесуальна форма застосування спеціальних знань, якою передбачено залучення спеціаліста і призначення судової експертизи. Водночас результативність розслідування із застосуванням спеціальних знань значно підвищується, особливо коли йдеться про тяжкі злочини.

Згідно з ч. 2 ст. 71 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України): «Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду,

а також для надання довідок, висновків та інших документів» [1]. Поширеною є й така форма застосування спеціальних знань, як участь спеціаліста у проведенні слідчих дій (наприклад, проведення слідчого експерименту, обшуку тощо) і збиранні доказів. Водночас залучений спеціаліст має право звертати увагу слідчого на обставини, пов'язані з виявленням, фіксацією та вилученням доказів; давати пояснення про виконані ним дії. Залучення спеціаліста дає змогу підвищити результативність слідчих дій і робить їх більш цілеспрямованими, а також сприяє отриманню якісних результатів. Окрім процесуальної форми участі спеціаліста, у процесі розслідування доволі широко послуговуються непроцесуальною формою, що поширюється на консультації слідчого зі спеціалістом з питань, які потребують спеціальних знань; проведення документальних ревізій; надання допомоги під час проведення попереднього дослідження об'єктів тощо [2]. Однак ця форма діяльності спеціаліста законом не передбачена й тому не має юридичної сили.

Судова експертиза належить до наукового методу дослідження складних системних

матеріальних джерел експертом у відповідній галузі знань для отримання слідчим доказової інформації. Дійсно, методологічна сутність експертизи пов'язана з користуванням судовим експертом спеціальними знаннями, а слідчий під час провадження судової експертизи здійснює організаційно-тактичну діяльність. За таких умов діяльність слідчого пов'язана з таким: збиранням необхідних для експертного дослідження матеріалів; вибором моменту призначення експертизи; визначенням предмета судової експертизи; формулюванням питань, які виносять на вирішення експертизи; вибором експертної установи або судового експерта. Зупинимося більш докладно на складниках діяльності слідчого, пов'язаних з провадженням судової експертизи.

Так, слідчий організовує збирання необхідних для експертного дослідження матеріалів. До таких матеріалів належать: досліджувані об'єкти, щодо яких слідчий з'ясовує певні питання; зразки для порівняльного дослідження. Досліджувані об'єкти (до них належать речові докази) збирають під час проведення слідчих дій (оглядів, обшуків, виїмок тощо) з дотриманням вимог процесуального закону. На відміну від речових доказів, зразки для порівняльного дослідження не пов'язані з розслідуваною подією і походять від конкретного об'єкта. Зразки слідчий збирає під час проведення слідчих дій або безпосередньо відбирає їх у підозрюваного, свідка чи потерпілого (наприклад, зразки почерку). У процесі збирання матеріалів, необхідних для проведення експертизи, слідчий для допомоги може залучати спеціаліста.

Вибір моменту призначення експертизи завжди пов'язаний з визначенням місця її проведення, що зумовлено тактичними міркуваннями слідчого. Так, визначення моменту призначення експертизи обумовлено, зокрема: особливостями розслідуваного кримінального правопорушення; слідчою ситуацією; наявністю або відсутністю необхідних для проведення експертизи матеріалів; визначенням предмета експертизи. Науковці зазначають, що *«за загальним правилом судова експертиза має бути призначена своєчасно. Своєчасність призначення експерти-*

зи забезпечується плануванням конкретної слідчої дії із урахуванням: властивостей і стану об'єктів експертного дослідження; необхідності та можливості отримання порівняльних зразків; особливостей експертного дослідження; наявної слідчої ситуації» [3].

Предметом експертизи є обставини, які можуть з'ясувати в результаті проведення експертного дослідження, а також фактичні дані, які можуть установити лише на основі спеціальних знань і дослідження матеріалів кримінального провадження. Предмет експертизи визначають запитання, винесені на вирішення експертизи. До цих запитань висувають низку вимог, зокрема: не виходити за межі спеціальних знань експерта; не мати правового характеру; бути чіткими, конкретними й лаконічними; мати логічну послідовність і комплексний характер [4].

Вибір експертної установи або експерта слідчий здійснює з урахуванням виду експертизи, об'єктів дослідження, характеру винесених на вирішення експертизи питань. Згідно з вимогами ч. 1 ст. 242 КПК України, *«експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту <...>, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання»* [1].

Під час проведення експертизи слідчий загалом виконує організаційну й контрольну функції. Експертне дослідження є процесом вивчення, аналізування й обстеження об'єктів, наданих на експертизу. Під час проведення експертизи судовий експерт послуговується системою способів, прийомів та операцій для виконання експертних завдань. За наявності значної кількості однорідних об'єктів (наприклад, партія конфіскованого фальсифікату) слідчий або суд мають розглянути питання про доцільність проведення вибіркового дослідження. Експертне дослідження є процесом, що містить послідовні стадії: попереднє дослідження об'єктів; роздільне дослідження; порівняльне дослідження; оцінювання результатів, формулювання висновків

і складання остаточного документа — висновку експерта [5].

Для того щоб експерт мав змогу повно і в стислі строки надати висновок з запитань, винесених на вирішення експертизи, слідчий повинен ретельно підготуватися до її призначення. Так, усі зібрані речові докази й порівняльні зразки, які направляють експертові на дослідження, потрібно процесуально оформити та спакувати для транспортування. Окрім того, слідчий має зосередитися на таких характеристиках зібраного матеріалу, як достатність і якість, від яких безпосередньо залежить результат експертизи. Увагу також потрібно приділити формулюванню запитань, які виносять на вирішення експертизи. Для уточнення запитань та обсягу матеріалів, необхідного для проведення експертизи, слідчому доцільно звернутися по допомогу до спеціаліста або експерта й пам'ятати, що той експерт, який збирав матеріал, не має права проводити цю експертизу [4].

Остаточним документом судової експертизи є висновок експерта, що містить докладний опис проведених досліджень і зроблених за його результатами висновків, які мають бути обґрунтованими відповідями на запитання, винесені на вирішення експертизи ініціатором її проведення. Висновок експерта завжди надають у письмовому вигляді. Законом заборонено замінити висновок експерта довідками й виписками, а також використовувати для його оформлення форми або бланки анкетного типу [6].

Як будь-який інший доказ, висновок експерта необхідно критично оцінити. Слід урахувати, що провести всебічне оцінювання висновку експерта слідчому, прокуророві або суду дає змогу знання загальних положень методики експертного дослідження, якою послуговувався експерт для дослідження. Під час оцінювання висновку експерта слідчий, суд звертають увагу на дотримання процесуального порядку провадження експертизи; повноту, обґрунтованість і достовірність висновку; чіткість викладення матеріалу та його зрозумілість. Вони мають також з'ясувати: чи всі об'єкти, надані експертові, цей експерт дослідив; чи містить висновок відповіді на всі запитання, винесені на вирішення експер-

тизи; чи відсутні суперечності між окремими частинами висновку; чи відповідають кінцеві висновки проміжним. Якщо за результатами оцінювання висновку визнано неповним або недостатньо ясным, то проводять допит експерта або призначають додаткову експертизу, яку проводить той самий експерт. Якщо виникають сумніви у правильності висновку експерта, його обґрунтованості або якщо він суперечить іншим матеріалам кримінального провадження, то призначають повторну експертизу, проведення якої доручають іншому експертові [7]. Зауважимо, що непоодинокими є випадки переоцінювання доказового значення висновку експерта, що призводить до слідчих і судових помилок. Водночас, з урахуванням специфіки такого джерела доказів, що базується на авторитеті науки та спеціальних знань, закон вимагає, щоб незгода з висновком експерта була вмотивованою і письмовою.

Отже, отримання нових доказів під час розслідування кримінального правопорушення за допомогою застосування спеціальних знань є комплексом взаємопов'язаних дій слідчого, прокурора, суду, спеціаліста й експерта. Зазначимо, що об'єктивність, повнота та достовірність висновку експерта суттєво залежать від правильності визначення об'єктів дослідження, їх збирання, фіксації й пакування, що слід здійснювати згідно з вимогами процесуального закону та з урахуванням правил і рекомендацій, розроблених криміналістикою.

Перелік джерел посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 12.04.2026).
2. Копча В. В. Тактика використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. Призначення і проведення судових експертиз. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2017. Т. 3. Вип. 47. С. 107—115. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jsui/handle/lib/33845> (дата звернення: 12.04.2026).
3. Бажанюк В. В. Правові та організаційно-тактичні основи проведення експертиз у кримінальному провадженні : дис. ... д-ра

- філос. в галузі права. Кропивницький, 2023. 256 с. URL: <https://rep.dnuvs.ukr.education/handle/123456789/3154> (дата звернення: 12.04.2026).
4. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків, 2015. 560 с.
 5. Клименко Н. І. Судова експертологія: курс лекцій : навч. посіб. для студентів юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ, 2007. 528 с.
 6. Пиріг І. В., Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні : навч. посіб. Дніпро, 2019. 140 с. URL: <https://surl.it/ibomxg> (дата звернення: 12.04.2026).
 7. Бажанюк В. В. Оцінка висновку експерта у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2021. № 54. Т. 2. С. 110—113. DOI: 10.32841/2307-1745.2021.54.2.24 (дата звернення: 12.04.2026).